

Merczel György

A Gyergyói Graduále

A gyulafehérvári Batthyáneum könyvtárában eddig ismeretlen és fel nem dolgozott kottás forrás bukkant fel a közelmúltban.¹ A XVIII. században élt, nagyműveltségű erdélyi püspök, gróf Batthyány Ignác (1741–1798) által alapított könyvtár kéziratosa igen gazdag. Bár a magyar püspöki könyvtárak sorában a gyulafehérvári viszonylag fiatalnak mondható —egy nagyszabású XVIII. századi gyűjtés eredménye—, a „fiatal” jelző mégsem érvényes a könyvvállományra, hiszen annak középkori anyaga vetekszik sok nagy könyvtárunkéval. Az európai latin írásbeliség IX–XVIII. századig terjedő időszakának egyedülálló tárháza rejlik itt. A gyűjtemény 648 kéziratából 273 készült 1526 előtt.² A kódexek között több olyat is találunk, mely még az első évezredből származik, köztük a híres Arany Kódexet, mely 810 körül fródott. Igen jelentős az ősnymtatványok száma is: az 569 incunabulum legrégebb darabja 1465-ből származik.³ Nincs a régi európai könyvnyomtatásnak olyan fontosabb műhelye, amelyik ne lenne képviselve e könyvtárban elsőrangú példányokkal. Ez a gazdag gyűjtemény jelentőségéhez képest eddig viszonylag kevés figyelmet kapott a kutatók részéről. Ennek elsődleges oka nyilván abban keresendő, hogy hosszú ideig szinte lehetetlen volt a könyvtárba való bejutás, azonban éppen ez az elzártság eredményezte —szerencsénkre— a gyűjtemény egyben maradását is. A könyvtár kapui igen lassan, a kilencvenes évektől kezdve nyíltak meg, felfedve egy a könyvkutatás számára ma még kimeríthetetlennek tűnő kincstárat. A liturgikus kéziratanyag is igen szép számú kottás forrást számlál. Néhány kiemelkedő jelentőségű kottás kódexről korábban ugyan jelent már meg egy-egy tanulmány,⁴ de átfogó felmérés eddig nem készült róluk. Ezt a hiányt kíséreltem meg pótolni egy majdani disszertáció formájában, melynek egy fejezetét képezi a Gyergyói Graduále ismertetése a jelen tanulmányban.

Merczel György karnagy, a budapest-terézvárosi Avilai Szent Teréz-plébániatemplom kántora. A jelen tanulmány készülő egyházzenei DLA-disszertációjának részlete.

¹ Ezúton mondok köszönetet Szendrei Jankának, aki számos tanáccsal segítette munkámat e cikk megírása során.

² Ld. Szentiványi Róbert: *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae*. Szeged 1958.

³ Kulcsár Péter: *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae*. Szeged 1965.

⁴ Szigeti Kilián: „Két középkori erdélyi Graduále”, *Magyar Könyvszemle* 1970. 165–171.; uő.: „Egy XIV. sz.-i énekeskönyvünk továbbélése”, *Magyar Könyvszemle* 1964. 125–134.; a *Musicalia Danubiana* sorozat 16. kötetének (Ráday Graduál) tanulmánya. 5–49.; továbbá ld. Szendrei Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai* c. művében (Budapest 1981.) számos, a könyvtár állományába tartozó kottás forrás említését, valamint Varju Elemér: „A gyulafehérvári Batthyány könyvtár” című sorozatában (*Magyar Könyvszemle* 1899–1901) valamennyi kézirat ismertetését!

Ez a kódex 1997-ben bukkant fel, egy olyan kutatóút során, mely elsőként vizsgálódott a könyvtárban kifejezetten zenei szempontból. E kutatást Szendrei Janka, Dobszay László, Németh István és e sorok írója végezte. Munkánkat nagy mértékben segítette szívéllyességével a könyvtár jelenlegi igazgatónöje, Ileana Darja —akinek ezúton is kifejezem köszönetemet—, aki jóval a munkaköri kötelességén túl nyújtott szakmai segítséget. Ő hívta fel a figyelmünket egy igen rossz állapotú, de annál érdekesebb forrásra, melyre korábban akadt rá egy félreeső polcon.

Nem lehet tudni, hogy mikor került a kódex a könyvtárba, és mivel nincs említve egyik korábbi katalógusban sem, egyetlen jelzete az előkerülésekor kapott R.IX.57. Állapota igen rossz. Az eredetileg fatáblás bőrkötés majdnem teljesen hiányzik. Csak az első kötéstábla van meg, annak is a fele letörve. A 278x220 milliméteres kódexlapok erősen szakadozottak, és mivel az anyaguk papír, minden mozgásra tovább töredeznek. Nemcsak a kódex elején és a végén vannak nagy hiányok, hanem a közbülső részeken is számos oldal ki van tépve. Az eredeti fóliálásból kiderül, hogy valamikor több mint 180 lapot számlált a könyv. A jelenlegi első fólió az eredeti számozás szerint a XXIV. Valamikor a XX. században kapott a kódex arab lapszámokat is, de már eszerint is hiányzik az első lap, így ma az arab számozás 2–106-ig tart. Az eredeti kódexnek jelenleg tehát alig több mint fele van meg. A hiányok mellett téves számozások is láthatók mind az arab, mind a római számoknál.⁵

Könyvműfaja graduále, ezen belül abba a csoportba sorolhatjuk, amelyet a szakirodalom „falusi graduálénak” nevez. Keletkezési idejét kb. a XV. század végére tehetjük. A lapszéli bejegyzésekből egyértelműen kiderül, hogy Gyergyói falvakban volt használatban.⁶ Bár a legkorábbi datált bejegyzések⁷ jó évszázaddal későbbiek, mint a könyv becsült keletkezési ideje, ezekből mégis úgy tűnik, hogy keletkezési helyét is itt kell keresnünk. Természetesen nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy máshonnan került ide, hiszen erre éppen a Batthyány-könyvtár egy másik jeles forrása⁸ a példa, mégis a könyv továbbiakban ismertető jellegzetességeiből mindenképpen Erdély rajzolódik ki mint legvalószínűbb proveniencia. A kör szűkítése Gyergyóra és azon belül Gyergyószárhegyre —összehasonlító források hiányában— csak az utólagos bejegyzésekből gyanítható. Feltételezhető, hogy a falu kántora írta le saját kezűleg,⁹ valamely ismeretlen mintakönyvet használva.

⁵ Pl. 24. után 26. jön, ez nyilván téves számozás, mert ez a XXXXXXIII. és XXXXXXIII. fóliónak felel meg, ugyanígy az arab számoknál pl. a XXXXXXXX kétszer szerepel egymásután (ez az arab számozásnál 36. és 37.)

⁶ Gyergyószárhegy 1600, Gyergyóújfalu 1642, 1704, 1706, 1711, 1735, 1788.

⁷ 1582, 1600.

⁸ Felvidéki Graduále, R.I.96. Ld. Szigeti Kilián: „Egy XIV. sz.-i énekeskönyvünk továbbélése”, *Magyar Könyvszemle* 1964. 125–134.

⁹ Néhány későbbi kántor —magiszter— nevét ismerjük a lapszéli bejegyzésekből, ld. a 23. jegyzetet.

A kódexíró a kor megszokott könyvírásaihoz képest egyszerűbb, kevésbé „professzionális” betűket használ, kissé kurzív jellegű keverékírást. Hogy nem hivatásos scriptor, az abból is látszik, hogy nem törekedett tudatosan az akkor már archaikusnak számító könyvírásra, hanem állandóan keverte a korában divatos, ún. bastarda írás *a* betűit a régi gótikus minuszkuláéval. Bastarda hatásra utal még az *s* és az *f* betű szárának az alapvonal alá nyúlása is. Érdekes az *l* és *b* betűk felső végéből kinyúló hajszálvonalak díszítőtechnikája. Illuminálás a graduáleban nem található. A kezdőbetűk színezési logikája a nyugati gyakorlattól eltérően nem piros-kék, hanem piros-zöld váltakozású.

Kódexünk scriptora és notátora feltehetően ugyanaz a személy, aki többnyire gondosan ügyelt arra, hogy egy használható könyvet készítsen —amelyből jól énekelhető az anyag—, viszont a betűk szépségére nem fordított nagy gondot. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy elsősorban zenésszel van dolgunk (kántor), akinek a kottairó készsége messze felülmúlja a scriptori képességeit.

A graduále kottája egyértelműen magyar notációjú, annak tagoló technikájú és félkurzív változata. Egyszerűségében is elegáns kottairás. Érezni rajta a korábbi századok által felhalmozott notátori fogások rutinos birtoklását. Az a tény, hogy egy „falusi kántor” a középkor végén ilyen szinten legyen képes egy kódexet végigírni, mégsem valamiféle különleges notátori iskolázottságra utal, hanem arra a maga nemében páratlan zenei írás-olvasási készségre, kottairói gyakorlatra, amely a középkori Magyarország értelmiségét általánosan jellemezte. A magyar kurzív notációnak a napi gyakorlat szintjén való használata képessé tehetett egy falusi kántort is arra, hogy ha a szükség úgy kívánta, könnyen kódexíró notátorra váljon, hiszen az általa ismert notáció szerkezetében nem tért el annak kódexbéli változatától.

A kottairásban sok a kurzív elem. Lendületes kottairást látunk, befutóvonalakkal. A neumák formáját, szerkezetét tekintve a hagyományos magyar notációval van dolgunk, a climacus túlnyomó részben függőlegesen íródik, ami a XV. század végén már konzervativizmusnak számít. Ebben a korban a legtöbb magyarországi scriptoriumban a metzi-magyar notációt használták, ahol általános a climacus jobbra dőlése. A szakirodalom erdélyi sajátosságként tartja számon, hogy a climacus a második hang függőleges indulása után szintén jobbra dől. Az, hogy itt ennek jeleit csak elvétve találjuk, arra utalhat, hogy e jellegzetességnek csak a kezdeti stádiumával van dolgunk, de az is okozhatja, hogy a kódexíró-kántor a kurzív notációban megszokott írásirányt használja. A többi neuma szerkezete és kivitelezési módja a szokásos magyar sajátosságokat adja. A *c* és *f* kulcs mellett *g* kulcs is előfordul. Igen érdekes, hogy notátorunk nem használ custost. A magyar notációra jellemző volt, hogy az európai notációs íróiskolákhoz viszonyítva sokáig nem használta ezt a segédjelet. A custos hiánya a XV. században viszont már a magyar notációban is igen ritka és archaizmusnak tekinthető. Hogy a kódexben mégis látható néhány helyen, az a későbbi használat során történt bejegyzésekből adódik (pl. CIII/45 fol.). A szokásos négy piros kottavonal helyett négy barna vonalat látunk, ami egyértelműen kurzív-sajátosság.

Ha tartalmi szempontból vizsgáljuk kódexünket, az elemzés számára igen fontos helyeken találunk rongálásból adódó hiányokat. Sajnos az elején hiányzik a teljes adventi, karácsonyi és vízkereszti időszak. Jelenleg a hetvenedvasárnap offertóriumával indul a könyv. További nagy hiányok vannak a harmadik nagybőjti vasárnap körül, és majdnem teljesen hiányzik a negyedik vasárnaptól virágvasárnapig terjedő rész. Ugyanígy ki lett tépve a teljes nagycsütörtök és nagy-péntek, valamint a nagyszombat vége és húsvétvasárnap nagy része. Pünkösdvásárnapnak csak a kommúniója maradt meg, valamint hiányzik a húsvét utáni 2–5. és a 12. vasárnap. A sanctorale viszonylag ép, bár nem túl részletes. A kyrialéban és a szekvenciáléban újra nagy hiányokat találunk.

Sorban áttekintve a megmaradt részeket, csak a szokásostól eltérő sajátosságokat emelem ki:

Bár a hamvazószerdai traktusnak a vége sérült, mégis látszik egy későbbi bejegyzés, ami valószínű előadói gyakorlatra utal. A darab végén, a *propter nomen tuum* szövegénél *chorus* beírást látunk, amiből arra lehet következtetni, hogy az eddigi szólóénekekhez itt az egész kórus csatlakozhatott.

Érdekes az első nagybőjti vasárnap traktusa, ahol a legtöbb forrás a teljes 90. zsoltárt adja, míg kódexünk erős rövidítést alkalmaz. Az első három vers után csak az utolsót közli. Hasonló esettel találkozunk a virágvasárnap *Deus Deus meus* traktusban.¹⁰

A graduálék egyik legvariábilisabb része a tavaszi kántorbőjt szombatjának graduále-sorozata. A legtöbb kódex itt sajátos sorrendet ad. Az általam átvizsgált néhány forrás mindegyikében más-más szériát találtam,¹¹ kivéve a Futaki Graduálét,¹² ahol érdekes módon pontosan megegyezik kódexünkkel a sorrend. Hogy ez a hasonlóság csak a véletlen műve, vagy valami komolyabb oka van, további kutatásokat igényel. Mindenesetre a Futaki Graduáléval más jellegzetes egyezéseket nem fedeztem fel.

A virágvasárnap anyagának sajnos az eleje hiányzik, így a körmeneti antifónák sora nem rekonstruálható. Csak az utolsó két antifóna van meg, ezek a *Cum appropinquaret* és a *Fulgentibus*. Az utóbbi antifóna hosszabb, mint a Bakócz Graduále¹³ rövid változata.

A *Gloria laus* tételben dallami elírást is látunk, ugyanis a verzusok egy részében egy hanggal elcsúszott a gyergyói notátor. Annyira valószínűtlen így a dallam, hogy csak tévedésről lehet szó. Felmerül a kérdés, hogy egy —amint azt már megállapítottuk— gyakorlott kottaíró hogyan maradhat sorokon keresztül

¹⁰ Hasonló rövidítési eljárást még a Nyitrai Graduáléban (Pozsony/Bratislava, Štátny slovenský ústredný archív, Káptalani Kvt. 67) és az Erdélyi Graduáléban (Bp., Egyetemi Kvt. Fol., Lat. 3815) látni.

¹¹ Erdélyi Graduále (Bp., Egyetemi Kvt., Fol. Lat. 3815); Bakócz Graduále (Esztergom, Főszékesegyh. Kvt., Mss. II.515); Brassói II. Graduále (Nagyszében/Sibiu, Brukenthal Múz., Ms 759); Felvidéki Graduále, (Gyulafehérvár/Alba Iulia, Batthyány Kvt., R.I.96). Sajnos hiányzik ez a rész az esztergomi Missale notatumban (Pozsony/Brat., Archiv mesta, EC Lad.3); Ferences Graduále (Bp., Egyetemi.kvt., Cod.lat. 123).

¹² Isztambul, Topkap Seray, 2429.

¹³ Esztergom, Főszékesegyh. Kvt., Mss. II.515.

az elrontott magasságon, anélkül, hogy észrevenné hibáját. Erre csak az lehet a magyarázat, hogy ezt az igen népszerű tételt —mely nem is igényelte volna a kottázást és csak a teljesség kedvéért kapott hangjegyeket— oly fokon tudták kívülről, hogy a rutinos, gyors kottázás közben észre sem vette hibáját a lejegyző.

Talán hasonló okból marad ki a híres *Inventor rutili* tétel. Ez a darab a magyar forrásokban szinte kivétel nélkül megtalálható, sőt oly népszerű, hogy itt valószínűleg éppen az általános ismertsége miatt nem szerepel.

A nagyszombat *Rex sanctorum* himnusz utáni része és a húsvétvasárnap eleje hiányzik a könyvből. Mivel azonban a számozás szerint csak egy fólió van kitépve, feltételezhető, hogy nem volt részletesen kidolgozva az itteni anyag.

A mennybemenetel vigíliájának introitusa —*Omnes gentes*— általában az akkori Magyarország „peremvidéki” forrásaira jellemző.¹⁴

Kérdéses a húsvéti vasárnapok Alleluia-sorozata, mert mindenhol csak egy Alleluiát látunk. Ez állandó Alleluiát feltételez a másik helyen, azonban semmi utalást nem találtam arra vonatkozólag, hogy melyik lehetett. Az Alleluia-sorozat itt különös egyéni változatot mutat, ellenben ami a pünkösöd utáni vasárnapok teljes Alleluia-szériáját illeti —a 7. és 8. vasárnapot leszámítva—, kódexünk pontosan megfelel az esztergomi forrásoknak.

A sanctorale a gyergyói forrásban erősen kivonatos jellegű. Három szent: Szt. Adalbert, Szt. László és Szt. István anyagát érdemes kicsit jobban megvizsgálni.

Szent Adalbert (ápr. 23.) ünnepén a gyergyói kódex saját tételt ad, a *Sanctissimus Adalbertus* Alleluia-verzust. Ez az új stílusú, *f* alapú Alleluia, nagyívű dallamában ismerősnek ható szekvenciázó elemeket mutat, de egyéni kompozíciónak tűnik, nem contrafactumnak. Rövid, de szép verses szövege viszont egyetlen általam ismert forrásban sem szerepel. További kutatásokat kíván, hogy szövegadaptációról van e szó, vagy egyedi —esetleg hazai— alkotásról. Az is kérdéses, hogy ez az Alleluia mennyiben erdélyi jellegzetesség.

Szent László napján (jún. 27.) a *Salve rex Ladislave* Alleluiát látjuk, mely eredetileg Szent István-szöveg volt. Szent Lászlóra alkalmazva legkorábban a Felvidéki Graduáléban található. Csak két ponton tér el az ott található szövegtől. *Salve* szóval indul (*Sancte* helyett), és hiányzik a *semper* szó a *sollemnitate* előtt. Az eredeti Szent István-szöveg és a többi forrás¹⁵ egységesen a „*Sancte*” megszólítást használja. A dallam is ugyanaz az a *d* alapú Alleluia, mint az ismert Szent László-adaptációk dallama, de itt már érezhető különbség. A Gyergyói Graduále indítása a szokásostól eltérő; az Alleluia dallama pontosan egyezik a verzus-indítással, így összességében következetesebb, kerekesebb szerkezetű formát kapunk.

¹⁴ Ld. Felvidéki Graduále (Gyulafehérvár/Alba Iulia, Batthyány Kvt., R.I.96); Brassói II. Graduále (Nagyszeben/Sibiu, Bruckhental Múz., Ms 759).

¹⁵ Ld. pl. Futaki Graduále (Istanbul, Topkap Seray, 2429) és Felvidéki Graduále (Gyulafehérvár/Alba Iulia, Batthyány Kvt., R.I.96).

Szent István ünnepénél (aug. 20.) az *O dux et apostole* kezdetű Alleluia szerepel, mely tulajdonképpen első látásra megfelel a szokásos¹⁶ *O rex et apostole* Alleluíának. A dallam ugyanaz, a szöveg viszont bár értelmileg azonos, mégis variáns. A szent király *rex* szó helyetti *dux* megszólítása ebben az Alleluíában tudomásom szerint ezen kívül csak egy nemrég Isztambulban előkerült XIII. századi missale notatumból ismeretes,¹⁷ érdemes lenne tehát összevetni a két szöveget.

A kyriale-rész a kódex átlagos állapotához képest is igen rossz, a legtöbb oldal fele le van tépve. A római számozás itt megszűnik, helyette később valószínűleg arab számokkal folytatta a fóliálást, így innen már két arab számozás fut tovább párhuzamosan. A 151/88 fol. versón kezdődik a kyriale. Ez a lap kétharmad részben le van tépve, mégis jól látszik, hogy a halotti mise kommunikációja —*Lux eterna*— után folyamatosan következnek a Kyrie-Gloria-párok. A könyv ezen részében különösen sok a későbbi lapszéli bejegyzés, hol magyar, hol latin nyelven. Ezek külön tanulmányt igényelnének, így most csak egy érdekességet említek meg: a 154/91. fólión az egyik Gloria kezdeténél a sor fölött közel egyidős vagy nem sokkal későbbi bejegyzést látunk magyar nyelven: *Urunk uristen leg' Irgalmas nekük sz fiadert.* Az eredetileg kb. 12 Kyrie-Gloria-párt követően a 162/94. fóliótól kezdődnek a Sanctus-Agnus-párok. Az erősen rongált fóliókat követően a 177/102. fólión indul a szekvenciále, melynek néhány tétele részben még olvasható. Ezek a következők: *Mittit ad Virginem, Salve porta perpetua lucis, Grates nunc omnes, Hanc concordí famulatu, Iohannes Iesu Christo dilecte, Laus tibi Christe Patris.*

Ha dallami szempontból elemezzük a graduálét, igaz, hogy sok hanghibát találunk benne —kulcsváltásoknál is rengeteg a tévedés— mégis egyértelműen látszik, hogy sajátos változatokat hoz. Ez érvényes a legmegszokottabb tételekre is, hisz ezekben is szinte mindenütt találhatók eltérések más forrásokhoz viszonyítva. A variábilisabb helyeken —a dallami különbségek főleg az Alleluíák terén nagyok— sokszor az esztergomi dallamváltozatokhoz képest erős egyéni eltéréseket mutat a Gyergyói Graduále. Ez egyebek közt abban is megnyilvánul, hogy néha „pentatonabb” megoldásokat alkalmaz, de ez a tendencia nem következetes, mert olykor épp itt található a diaton dallamfordulat.

Mint láthattuk, az azonosítás szempontjából sokszor a legfontosabb részek hiányoznak, így a kódex pontos „bemérése” igen nehéz. Tovább nehezíti a lokalizálást a fennmaradt erdélyi források csekély száma, így összehasonlítás céljára —mint egyetlen komoly lehetőség— az Erdélyi Graduále¹⁸ maradt. Az ismertett külső sajátosságok —a kezdőbetűk formája, színezése, a neumák formája

¹⁶ Pl. Bakócz Graduále (Esztergom, Fősz.egyh. Kvt. Mss. II.515.); Felvidéki Graduále (Gyulafehérvár/Alba Iulia, Batthyány Kvt. R.I.96); Zágrábi Graduále (Zágráb, Arch. Ak., III d 182).

¹⁷ Szendrei Janka közlése.

¹⁸ OSzK, Fol. Lat. 3815.

szerkezete, lapméret¹⁹— több esetben párhuzamot mutatnak a másik —szintén erdélyi eredetűnek tartott— graduáléval. Ez a graduále, mely 1534-ben íródott —talán Székelyudvarhelyt—, első látásra mintha a gyergyóinak egy elegánsabb, városiasabb változata lenne. Az írás és a kotta kivitelezése is ezt a kis szintkülönbséget sugallja. Az Erdélyi Graduále esetében valószínűleg gyakorlottabb scriptorral állunk szemben. Erre utal a gótikus minuszcula kései, szögletes, de nagyon szépen és rutinosan formált változata. Ha tartalmi szempontból vizsgáljuk kódexünket, már komolyabb eltérésekkel találkozunk.

Eltérő az említett hamvazószerdai antifónasorozat, ugyanúgy, ahogy a kántorböjti graduále-sorozat is. Bár a traktusoknál a rövidítési szándék mindkét könyvben megvan, a kivitelezés mégis más. A kevés virágvasárnap anyagnál is láthatók különbségek. Megegyezik a viszonylag ritka *Omnes gentes* introitus és *Obtulerunt* Alleluia-verzus azonos helyen való alkalmazása,²⁰ ellenben alig találni azonosságot az Alleluia-szériák és a magyar szentek anyagának összevetése után.

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy kódexünk tágabb értelemben ahhoz a körhöz tartozik, mely magán hordozza a magyar graduálék —az európai fővonaltól jól elkülöníthető— jellegzetes vonásait. Szűkebb értelemben azonban az Erdélyi Graduále keletkezéséhez közeli környezet és idő több külső vonásában bár ahhoz hasonló kódexet hozott létre, a tartalmi vonatkozást illetően a néhány belső, jellegzetes hasonlóság mellett legalább annyi különbség is jelentkezik. Így például hol az egyik, hol a másik mutat szorosabb kötődést az esztergomi jellegzetességekkel, vagy néha pontosan az egyedi megoldások eltérőek a két könyvben. Sejtésem szerint a tartalmi különbségek és a gyergyói kódex különös dallami megoldásai arra utalnak, hogy a lejegyzés során használt mintakönyvek provenienciája egymástól földrajzilag távolabbi lehetett, mint a két könyv születési helye, de ennek pontos bemérése ma már a kevés megfelleltethető forrás miatt igen nehéz. Nyitva marad tehát a kérdés, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a két erdélyi forrás. Melyik nyújtja inkább az erdélyi jellegzetességeket, ha egyáltalán beszélhetünk ezek után a graduálék egységes, igazán karakteres erdélyi változatáról?

Ha a kódexet a nagy székesegyházak graduáléival vetjük össze —bár ez megjelenésében egyszerűbb—, egy fontos szempontból mégis azonosságot fedezünk fel. E hasonlóság az egyházi év kidolgozottságában, majdnem teljes proprium-anyagában jelenik meg.²¹ Ez a teljességre törekvés figyelemre méltó tanulságot hordoz számunkra. Arról a középkori (esetünkben későközépkori, sőt újkori)

¹⁹ Erdélyi Graduále: 285 x 215 mm, R.IX.57: 278 x 220 mm.

²⁰ Mennybemenetel és a húsvéti oktáva keddje.

²¹ A nagy graduálékhoz képest csak annyiban kevésbé részletes, hogy a húsvét hetének pénteki és szombati anyagát nem jegyezték le, ugyanígy a rogációs napok anyagát sem találjuk (bár érdekes, hogy az előtte való vasárnap —a húsvét utáni 5. vasárnap— *Dom. rog.* rubrikálással szerepel). Pütkösd oktávájából is csak a hétfőtől szerdáig terjedő rész készült el, és kihagyták a szeptemberi kántorböjti anyagát is.

liturgikus gyakorlatról informál, mely szerint nemcsak a székesegyházakban —és a kolostorokban— végezték naponta a liturgiát iskolások bevonásával, hanem a legkisebb falvakban is így történt — a kántor-tanító (magiszter) és néhány diákja részvételével. Arról is árulkodik a könyv, hogy gyakorlott énekesek számára íródott, mert ugyanúgy, ahogy a nagyobb graduálékban, itt is csak a felét —vagy csak az elejét— jegyezték le az introitus zsoltárának, hiszen a többi fejből énekeltek. Ez csak olyan közösségekben képzelhető el, ahol igen gyakorlottan folyt a liturgia végzése! Érdekesség azonban, hogy később²² a sorok közé nagyon sok helyen beírták a zsoltár második félversét is. Az, hogy a legtöbb helyen az Alleluia jubilusa nincs kiírva, arra utal, hogy ebben a korban feltehetően már az éneklés során is elhagyták a jubilust, viszont a verzusok végén való hiányzásuk szintén fejből való éneklést feltételez.

Befejezésül még egy érdekesség. A magyar és latin nyelvű lapszéli bejegyzések²³ arról árulkodnak, hogy a könyv egészen a XVIII. századig használatban volt, bár Erdély egyháztörténetét ismerve ez nem számít kivételesnek, hiszen az Erdélyi Graduálékban²⁴ s a korán Erdélybe került Felvidéki Graduálékban²⁵ is van még használatra utaló bejegyzés a XVIII. századból. Az újonnan előkerült Gyergyói Graduálék azonban újabb bizonyítéka annak az elgondolkodtató ténynek, hogy e vidéken a középkori liturgikus gyakorlat maradt érvényben igen hosszú ideig, jóval túlélve Tridentet és Pázmányt!

Kottamelléletek a 195. oldalon,

fent: Szent Adalbert-Alleluia (f. 65^v), lent: Szent István-Alleluia (f. 73).

Fényképmelléklet a 196. oldalon:

Fülöp és Jakab apostolok ünnepe (máj. 1.), ill. Szent Kereszt feltalálásának ünnepe (máj. 3.) a Gyergyói Graduálékban (f. 66^v–67^r).

²² Az írás alapján kb. a XVI–XVII században.

²³ Utólagos lapszéli bejegyzések:

XXXI/9. f.^v: Szárhegy 1600.

XXXIII/12. f.^v: Gyergyóújfalu 1706.

XXXXVIII/22. f.^v: 1704 Csináltuk az kórus körül az rostélt meg is festettük quod erat in H.SS.T.T. [...] Tho. Borbély.

XXXXXXIV/26. f.^v 1582 Első ? kánttor [...]

XXXXXXV/33. f. Ego Joannes Szaferio Szent Miclosiensis veni in Újfalu Pro Magistro anno 1642.

XXXXXXXII/39. f.^v Gyöngyvirágom mily szép vagy mily vig vagy [...]

CXIII/54. f. 1787, 1788 [...]

CXVII/58. f. Aj Szegény deákok nem tudgyatok mig éltek.

CXXX f. 1735 Újfalu.

155/92. f. 1582 [...] lakik az megyében csak bért ne kérjen örömében [...] de ha bért kezd kérni bezony nem szeretik [...] sok ember mongi hogi magister uram [...]

95. f. Tempore [...] Thoma Borbély Újlag tégláztuk a templomot eszak felől 1711. aug.

²⁴ (OSzK, Fol. Lat 3815.) LXX. f.^v: 1764.

²⁵ (Gyulafehérvár/Alba Iulia, Batthyány Kvt., R.I.96) I. fol.: 1768.

Al - le - - - lu - ia. San - ctis - - - si - mus

[A]-dal - ber - - tus est a Chri - - sto ter

be - a - tus testem su-e passi-o - nis et in omnis lesio - -

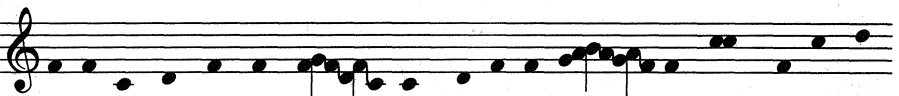
nis ipsum es - se vo - lu - - - it.

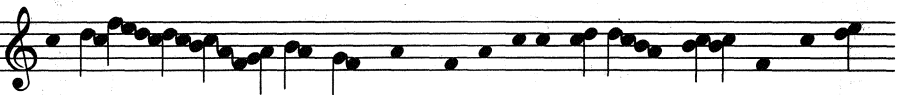
Al - le - - lu - ia. O dux et a-posto-le [Ste]phane

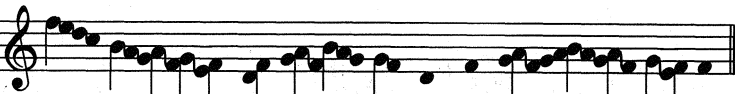
tu - o - rum rex be - - a - te tu - is precibus per - duc nos fi - de -

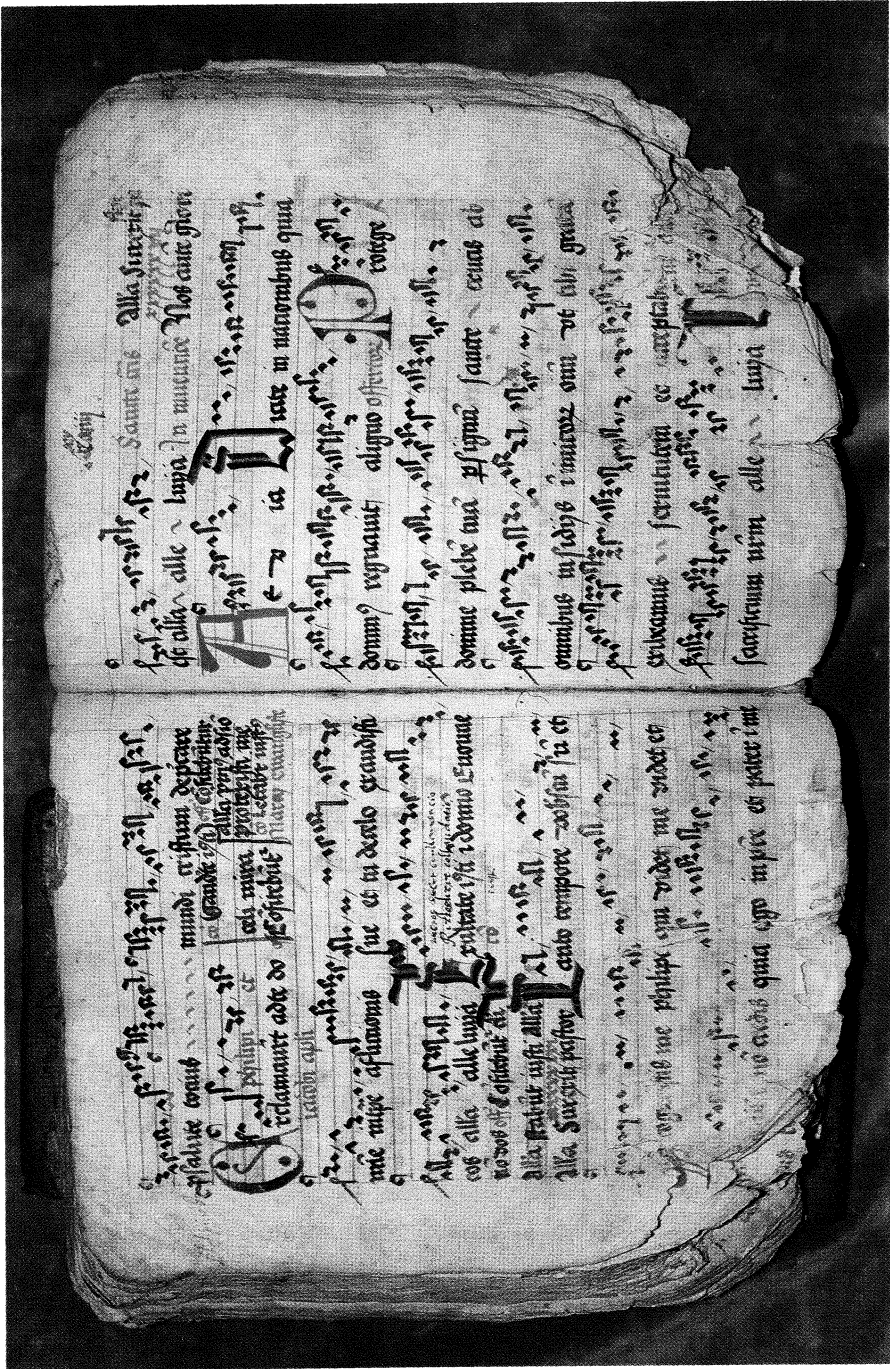
les usque ad contemplan - dam spetiem Chri - sti quem te ducem

cogno - - - vi - mus quos tu e - tiam matri Chri - sti mo - ri -

ens de - vo - te commi - si - - - sti.

mundi christum deprecate
 in grande alleluia
 cali missa
S clamant ad te do
 lecti qui
 mie misere quamomo
 sue et in celo grandis
 rehatate in domo
 alle alle alle
 no vos est
 alle statit usq
 alle duxit p
 ante tempore
 me videt me videt et
 quia ego in pte et pte i m

alle alle
A dante in
 domini regnavit aliquo offero
 domine plebe tua signa
 omnibus in sidis i mudoz omi
 erucamus
 sanctificum urm alle
 luya